

УДК 93/94(477+4) “15/16”

ПЕТРУК Наталія – завідувач кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук, Хмельницький національний університет, 11, вул. Інститутська, м. Хмельницький, індекс 29016 (nataliia.petruk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6085-9034>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.9>

Бібліографічний опис статті: Петрук, Н., (2022). Культурно-історична єдність України з Європою: феномен освітніх та інтелектуальних спільнот другої половини XVI – XVII ст. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, Спецвипуск, 130–143, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.9>

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА ЄДНІСТЬ УКРАЇНИ З ЄВРОПОЮ: ФЕНОМЕН ОСВІТНІХ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI – XVII СТ.

Анотація. *Метою статті є аналіз культурно-історичних передумов формування загальноєвропейського простору буття в Україні другої половини XVI – XVII ст., у час першого культурно-національного відродження. Коло дослідницьких завдань окреслюється потребою з'ясування ролі об'єднань, товариств, духовних спільнот української еліти в утвердженні культурно-історичної єдності з Європою, у поширенні європейської за змістом (у поєднанні з православно-слов'янською) системи цінностей. **Методологічними** засадами дослідження є пізнавальні принципи та методи, на основі яких вивчається феномен освітніх, інтелектуальних спільнот і товариств, а також особливості їхньої духовної діяльності в другій половині XVI – XVII ст., з'ясовується їхня роль в утвердженні європейських вимірів життя в Україні. Йдеться передусім про принцип єдності теоретичного та історичного, а також про евристичні можливості діяльнісного, комунікативного, культурно-антропологічного підходів. Важливим для виконання*

основних завдань дослідження є використання історичної реконструкції соціокультурної реальності. **Наукова новизна** дослідження полягає у висновку про інтегрованість української культури в загальноєвропейський процес. Встановлено, що суттєвою передумовою формування єдиного історичного європейського простору в другій половині XVI – XVII ст. була діяльність українських інтелектуалів та духовної еліти, спрямована на поширення освіченості й знань. Враховано, що культурні форми життя європейського походження наповнювались національним змістом. **Висновки.** Обґрунтовано, що факт існування та діяльність культурно-освітніх об'єднань, зібрань, товариств у другій половині XVI – XVII ст. є прикладом входження української спільноти до загальноєвропейського простору. Це стало свідченням початку євроінтеграційних процесів в історії української культури. Сприйняття українською елітою цінностей європейського походження за збереження православно-руських основ життя відкривало перспективу для діалогу європейської та української культурних традицій.

Ключові слова: культурно-історична єдність, культурно-національне відродження, спільнота, культурно-освітнє об'єднання, інтелектуальне товариство.

PETRUK Nataliia – Head of the Department of Philosophy and Social and Humanities, Khmelnytskyi National University, 11, Instytutska St., Khmelnytskyi, postal code 29016 (nataliia.petruk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6085-9034>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.9>

To cite this article: Petruk, N., (2022). Kulturno-istorychna yednist Ukrainy z Yevropoiu: fenomen osvitnikh ta intelektualnykh spilnot drugoi polovyny XVI – XVII st. [The cultural and historical unity of Ukraine with Europe: the phenomenon of educational and intellectual communities of the second half of the XVI – XVII centuries]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, Special issue, 130–143, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.spec.9>

**CULTURAL AND HISTORICAL UNITY
OF UKRAINE WITH EUROPE: THE PHENOMENON
OF EDUCATIONAL AND INTELLECTUAL
COMMUNITIES IN THE SECOND HALF
OF THE XVI – XVII CENTURIES**

*Summary. The purpose of the article is to analyze the cultural and historical prerequisites for the formation of a pan-European space of being in Ukraine in the second half of the 16th and 17th centuries, during the first cultural and national revival. The range of research tasks is outlined by the need to clarify the role of associations, societies, and spiritual communities of the Ukrainian elite in the establishment of cultural and historical unity with Europe, in the spread of the European in content (combined with the Orthodox-Slavic) system of values. **The methodological basis** of the research are cognitive principles and methods, on the basis of which the phenomenon of educational, intellectual communities and societies is studied, the peculiarities of their spiritual activity in the second half of the XVI – XVII centuries, and their role in the establishment of European dimensions of life in Ukraine is clarified. It is primarily about the principle of unity of theoretical and historical, as well as heuristic possibilities of activity, communicative, cultural and anthropological approaches. The use of historical reconstruction of socio-cultural reality is important for achieving the main research objectives. **The scientific novelty** of the research lies in the conclusion about the integration of Ukrainian culture into the pan-European process. It was established that the formation of a single historical European space in the second half of the 16th and 17th centuries was an essential prerequisite, was the activity of Ukrainian intellectuals and the spiritual elite aimed at spreading education and knowledge. It is taken into account that the cultural forms of life of European origin were filled with national meaning. **Conclusions.** It is substantiated that the fact of the existence and activity of cultural and educational associations, gatherings, and societies in the second half of the XVI – XVII centuries is an example of the entry of the Ukrainian community into the pan-Slavic and pan-European space. This was evidence of the beginning of European integration processes in the history of Ukrainian culture. The perception by the Ukrainian elite of values of European origin*

while preserving the Orthodox-Russian foundations of life opened up a perspective for a dialogue between European and Ukrainian cultural traditions.

Key words: *cultural-historical unity, cultural-national revival, community, cultural-educational association, intellectual society.*

Постановка проблеми. Сучасне буття України та української спільноти характеризується потужним прагненням до єдності з Європою з європейським життям та європейськими цінностями. Євроінтеграційні прагнення України визначають вектор її подальшого розвитку й вибору в просторі цивілізованого існування. Особливо гострою проблема європейського вибору України стає під час війни з Росією – жорстокою, нелюдяною країною з аморальними й примітивними у своїх думках та вчинках людьми, які керуються не нормами цивілізованого життя, а варварськими законами. Ця війна є війною за наше спільне з цивілізованим світом існування, це війна за нашу культуру.

У зрозумілому й обґрунтованому прагненні української спільноти до єдності з Європою надзвичайно велике значення має осмислення культурно-історичних засад формування цієї єдності, з'ясування ролі та можливостей об'єднань української людності, інтелектуальних та духовних спільнот, зусиллями яких творилась така єдність. Посиленої уваги у зв'язку з цим вимагає аналіз процесів, що відбувалися в українському духовному житті під час першого культурно-національного відродження (друга половина XVI – XVII ст.). Мусить бути усвідомлений той факт, що протягом століть Україна була невід'ємною частиною Європи, в українському житті утверджувалась європейська (разом із православно-слов'янською) система цінностей і формувалася органічний для європейської людини спосіб життя. Загалом йдеться не просто про прагнення (чи бажання) бути частиною загальноєвропейського простору, а про культурно-історичну єдність України з Європою.

Метою статті є обґрунтування соціокультурних передумов формування загальноєвропейського простору культурного буття в Україні XVI – XVII ст. Спектр важливих дослідницьких завдань характеризується також з'ясуванням ролі культурно-освітніх об'єднань, інтелектуальних та духовних спільнот в утвердженні

культурно-історичної єдності з Європою, у поширенні європейської за змістом системи цінностей в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти української духовної культури в кінці XVI – XVII ст., характер освітніх та інтелектуальних процесів, що відбувались під час першого культурно-національного відродження й поширення елементів ренесансно-реформаційної свідомості в Україні досліджувались такими українськими філософами, як В. Нічик, В. Литвинов, М. Кашуба, Я. Стратій. Досить переконливими постають висновки цих дослідників про те, що українська культура у XVI – XVII ст. розвивалася в складному процесі еволюції національних форм духовності та їх синтезу із західноєвропейськими формами мислення. С. Йосипенко аналізує українську духовну ранньомодерну культуру в європейському контексті. В праці М. Поповича характеризуються різні сторони культурного життя в Україні XVI – XVII ст., а сама культура розглядається як сукупність духовних, інтелектуальних, емоційних рис українського суспільства.

Основний матеріал. Осмислення місця України в сучасному цивілізованому просторі вимагає окреслення місця української спільноти у загальноєвропейському просторі культурного життя. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує аналіз процесів, що відбувались в духовному та інтелектуальному житті української спільноти в один із найважливіших і значною мірою переламних періодів української культури, а саме в другій половині XVI – XVII ст. Це був час першого культурно-національного відродження, формування національної свідомості, а також інтенсивних зв'язків із західноєвропейською культурою. Незважаючи на те, що у XVI – XVII ст. українська культура перебувала в орбіті греко-слов'янських впливів і розвивалась переважно в координатах православного світу, є всі підстави говорити не лише про неперервність культурно-історичного розвитку з часів Київської Русі, але й про збагачення її європейським духовним досвідом доби Відродження та Реформації. Зберігаючи традиції руської духовності й водночас розвиваючись під впливом ренесансно-реформаційних ідей та тенденцій, українська культура формувалася значною мірою як європейська за характером і змістом, за поширюваними в українському житті цінностями.

Значний внесок у розвиток української духовної культури другої половини XVI – XVII ст. у загальному контексті європейського культурно-історичного процесу зробили українські книжники, інтелектуали, письменники, вчителі шкіл, які своєю діяльністю не тільки демонстрували належність до православного світу, але й виробляли зразки європейської освіти та культури. Вони стали головним транслятором на український ґрунт загальноєвропейських цінностей й були носіями європейського за походженням і змістом ренесансно-реформаційного світогляду. Звісно, про механічне запозичення ідей європейської культури українською спільнотою не йдеться. Однак синтез ідей західноєвропейського походження та української свідомості у XVI – XVII ст. свідчить про перші кроки у формуванні спільного з Європою культурного простору.

Як зазначає М. Попович, вже з другої половини XV ст. у Великому князівстві Литовському, а «передусім у найчисельнішій його «руській» частині, вже існувала, висловлюючись по-сучасному, інтелігенція досить високого рівня освіченості» (Попович, 2001, с. 142). Представники освіченої верхівки суспільства, видатні постаті загальноєвропейського масштабу долучали українську людину до культурних цінностей Європи, прокладали шлях до духовної емансипації особи, включалися в процес творення гуманістичної ідеології. При цьому у своїй різнобічній активності українська інтелігенція не віддалялась від духовних основ національного буття, виражаючи стиль мислення українства, глибинні архетипи його свідомості, національну ментальність. Українська духовна та інтелектуальна еліта поширювала передові ідеї тогочасної європейської культури в українському суспільстві, а утворивши особливі товариства, спільноти, гуртки, перша українська інтелігенція стала інтегральною частиною західноєвропейської «республіки вчених».

У духовній атмосфері України другої половини XVI – XVII ст. відчувалась і навіть усвідомлювалась потреба у знаннях, користі науки та освіти. Поширенню ідей гуманізму тоді сприяла наукова та педагогічна діяльність мандрівних учених, студентів, майстрів, які свого часу навчалися в Західній Європі і засвоїли там передові гуманістичні ідеї. Контакти української

інтелектуальної еліти із західноєвропейською помітні вже тоді, коли в Європі з'явилися перші студенти з України. Отримавши освіту в провідних європейських університетах, вони займали університетські кафедри, писали філософські твори, що стали здобутком як української, так і європейської культури. Досить показовою у цьому є діяльність Юрія Дрогобича (Котермака), Лукаша з Нового міста, Павла Русина з Кросна, Станіслава Оріховського. Випускники європейських університетів засвоювали і продовжували в себе на Батьківщині кращі традиції західноєвропейської освіти та культури. За типом європейських коледжів та університетів відбувалось в Україні становлення середньої і вищої освіти.

Близькими за формами та діяльністю до європейських були науково-освітні осередки та об'єднання, які виникали в Україні. В інтелігентському середовищі досить помітними стають літературно-перекладацькі гуртки, культурно-освітні об'єднання. Як і європейських гуманістів, українських діячів культури єднала передусім спільність інтересів і занять, а також усвідомлення потреби в духовному згуртуванні. Зокрема, ще в середині XV ст. у Львові освічена молодь гуртувалась навколо відомого гуманіста Григорія Саноцького. У першій половині XVI ст. певний час об'єднував прихильників гуманістичних ідеалів Станіслав Оріховський. В. Литвинов пише, що навколо цих непересічних постатей групувались учні та друзі, що організували літературно-наукове товариство, зразком якого була гуманістична Академія Римська Помпонія Лето Платіни і Калімаха (Литвинов, 2000, с. 30).

Важливими центрами української культури в другій половині XVI – XVII ст. були двори українських магнатів, а саме Острозьких, Збаразьких, Радзивілів, Чарторийських. Навколо них об'єднувались кращі представники української культури, а саме поети, викладачі шкіл, духовні особи. Важливо зауважити, що існування різних спільнот під патронатом великих феодалів було тоді досить поширеним явищем також у Європі. Видатними діячами, що концентрували навколо себе духовну та інтелектуальну енергію, були князь Костянтин Острозький, князь Ян Замойський, волинський воєвода Роман Федорович Сангушко, віленський архімандрит Леонтій Карпович, києво-печерські

архімандрити Єлисей Плетенецький і Захарія Копистенський, митрополит Йов Борецький, митрополит Петро Могила. Із середовища української інтелігенції виділяється низка особистостей, які задають спрямованість культурного й релігійного духу, стають центрами, навколо яких групуються і діють передові люди свого часу. В другій половині XVI – першій третині XVII ст. особливо помітною стає діяльність Острозького культурно-освітнього об'єднання. Значення цього інтелігентського об'єднання в розвитку української культури важко переоцінити, оскільки в ньому, як у фокусі, сконцентрувався цілісний процес розвитку української ментальності. Осмислення проблем православної церкви в час поширення Унії, розроблення цілісного комплексу реформаційних та гуманістичних ідей, літературно-ерудитські пошуки склали зміст діяльності українських книжників, що об'єднались навколо непересічної фігури князя Костянтина Острозького. До складу літературно-наукового гуртка вчених і літераторів входили визначні представники української культури, зокрема Дем'ян Наливайко, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький, Христофор Філарет. Діяльність Острозького інтелектуального об'єднання була сфокусована на питаннях, які стосувались обґрунтування істин православної віри. Водночас розроблялись такі погляди на людину й світ, які були характерні для ідеології Реформації.

Помітний слід в українській культурі XVI – XVII ст. залишив також князь Ян Замоїський. Ним була організована академія, навколо якої згурпувались видатні люди свого часу. В академії навчалась молодь як з польських, так і з українських земель, а саме майбутні поети, видатні українські релігійні та культурні діячі, професори Києво-Могилянської академії, зокрема Касіян Сакович, Ісайя Трохимович-Козловський, Сильвестр Косів, Йосиф Кононович-Горбацький, поляки Якуб Гаватович, Ян Щасний-Гербут, Шимон Шимонович. Існування таких культурно-освітніх осередків в Україні – це приклад трансляції європейських цінностей та ідей на український ґрунт, синтезу української ментальності та зразків західноєвропейського мислення.

Ознакою формування нової (європейської за характером) духовної ситуації на українських землях була відносно вільна віросповідна атмосфера й духовна толерантність, що існувала

на українських землях, зокрема на Волині у XVI – XVII ст. Тут сформувалось особливе соціальне та релігійне середовище, яке сприйняло та адаптувало до українських умов ідеї європейської Реформації, сприяло поширенню гуманістичного та реформаційного світогляду. Толерантність була найпомітнішою ознакою в діяльності Рахівської школи, яку сучасники називали «Сарматськими Афінами». Її започаткувала реформаційна громада соцініан. У роки найбільшого піднесення школи кількість студентів досягала близько тисячі, серед них були представники відомих родин, зокрема Чапличі-Шпановські, Немиричі, Войнаровські, Арцишевські. Освітні традиції і дух толерантності були притаманні також школі в Киселині, куди переїхала Рахівська академія. Можна припустити, що в цих культурно-освітніх осередках формувався такий стиль мислення й життя, який мав багато спільного із західноєвропейським. Звісно, він не мав загальноприйнятої сили в тогочасному українському суспільстві, однак це було свідченням того, що в інтелігентському середовищі культивувались такі цінності, як інтелектуалізованість, висока освіченість, культ духовності. Наднаціональний і позасповідний статус української еліти робило її громадянами пан'європейської «республіки вчених».

У XVII ст. центром і зосередженням українського життя стає Київ. Тут виникають культурні осередки, товариства вчених, які групувалися навколо київських шкіл, а згодом і Києво-Могилянської академії. Хоча за своїм складом, поглядами та вподобаннями учасників ці спільноти були досить неоднорідними, в них складалися передумови для культурної, розумової та просвітницької діяльності. Київ притягував передові культурні сили з інших частин України. На початку XVII ст., переслідувані католицькою реакцією, в Київ приїжджають і тут здійснюють свою культурно-освітню діяльність галичани Йов Борецький, Захарія Копистянський, Єлисей Плетенецький, Паво Беринда. Вони утворили значний культурний осередок і заклали школу, яка згодом перетворилася на Київську академію. Трохи пізніше тут виникне свій київський Парнас, що його проголосить у 1632 році Софроній Почаський.

Гурток високоосвічених людей був заснований Єлисеєм Плетенецьким у Києво-Печерській лаврі. Навколо Є. Плетенецького

згрупувалися книжники, перекладачі, друкарі, гравери, поети – люди видатних здібностей, широких інтересів і різноманітних прагнень. Всі вони були так чи інакше пов'язані з виробництвом знань і поширенням освіти. Незважаючи на те, що своїм головним призначенням вони вважали захист основ православ'я, вони демонстрували високий рівень освіченості, не нижчий від європейського. До гуртка належали Захарія Копистенський, Йов Борецький, Памво та Стефан Беринди, Тарас Земка, Лаврентій Зизаній, Олександр Митура, Гаврило Дорофієвич – цвіт тогочасної української суспільності. Це люди освічені, що знали по кілька мов, мали досвід полемічної боротьби, займалися книгодрукуванням при українських братствах. Архімандрит Плетенецький, який любив науку та усвідомлював важливість шкільного навчання, оточив себе цілою корпорацією вчених людей. Можна вважати, що ці люди представляли той тип особистості, який формувався в добу Ренесансу, адже важливими якостями людини вважалися освіченість і діяльність з поширення знань. Ці люди усвідомлювали особисту відповідальність за все, що виходило з-під їх пера чи пензля. Передмови до видань, різні присвяти, епіграми, панегірики вказують на персональність їхніх авторів. Власне, зникає середньовічна анонімність, а за написаними творами проступають авторська індивідуальність, усвідомлення значущості індивідуальної творчості. Все це стимулювало розвиток культури.

Загалом реформаційні та культурно-освітні спільноти на українських землях у XVI – XVII ст. можна розглядати як складову частину загальноєвропейського культурного руху. Їхня діяльність мала значний вплив на розвиток свідомості, освіти, національної культури й засвідчила суттєву роль особистості в українському та європейському житті. Одними з найсуттєвіших результатів діяльності української інтелігенції в другій половині XVI – XVII ст. стали поширення ренесансно-реформаційних ідей, утвердження цінності особистості, принципу толерантності.

Важливим етапом у розвитку європейських прагнень України була діяльність Київського колегіуму і спільноти високоосвічених людей при ньому за часів митрополита Петра Могили. Наслідком його великої активності стало не лише зміцнення

православної церкви, але й набуття українською освітою та культурою нових європейських обривів (Нічик, 2007). Відкрита за сприяння митрополита Петра Могили колегія, а згодом і Академія стала місцем зосередження і розквіту таланту багатьох українських інтелектуалів, філософів, які демонстрували європейський стиль мислення та життя, активно поширювали ідеї ренесансної, просвітницької філософії в Україні, формували такий духовно-інтелектуальний простір, в якому поєднувалися зразки європейської та української культури. Культивувалися в Київській академії і цінності свободи, зокрема свободи вибору, захисту своєї позиції, переконань.

Помітним кроком до утвердження культурно-історичної єдності з Європою стало формування такого освітнього простору, який був близьким до європейських норм освіти. Завдяки Петру Могилі та його сподвижникам Київський колегіум та академія відповідали структурі європейських навчальних закладів і прирівнювався до стандартів та вимог європейських освітніх програм. У колегіумі, як і у всіх західноєвропейських школах, перевагу віддавали латинській мові – мові тогочасної європейської науки. Знання її вважалося необхідним критерієм освіченості за європейським зразком. Виключно латиною читались курси поетики, риторики, філософії, богослов'я, проводились публічні студентські й богословські диспути. В Київському колегіумі, а згодом академії втілювалась ідея тримовності, що було співзвучним духу Ренесансу. Орієнтація на самостійне критичне мислення вимагало звернення не лише до латини, але й до грецької, гебрайської мов. При цьому суттєве місце в академії посідає старослов'янська, активно функціонує також давньоукраїнська мова, що свідчить про дотримання в академічному середовищі національних традицій. Загалом принципова настанова академії на багатомовність (крім названих мов, вивчалися французька та німецька) набуває особливого значення для включення української освіти та культури в європейський контекст. Вона відповідала характеру мислення українських інтелектуалів, їхньому прагненню до встановлення зв'язків з однодумцями у просторі європейської культури. Завдяки дотриманню гуманістичних традицій у Києво-Могилянській академії відбувалась трансляція цінностей європейського життя на український ґрунт.

Атмосфера академії формувала вільну особистість, незаангажовану, не обтяжену комплексом культурної неповноцінності. Освітня концепція академії сприяла формуванню самостійної особистості з критичним мисленням, здатної до захисту своєї власної гідності, переконань і поглядів. Сам митрополит Петро Могила також постає людиною європейської культури й високої гуманістичної освіченості. Програмовані ним зразки духовної діяльності реалізовувалися в середовищі його однодумців. Значною мірою завдяки цьому діалог, толерантність, порозуміння стають невід'ємними атрибутами культурного буття української еліти.

Висновки. Отже, історія українських культурно-освітніх об'єднань, зібрань, гуртків, товариств, Київського колегіуму та Києво-Могилянської академії – це яскравий приклад органічного входження української спільноти до загальнослов'янського та загальноєвропейського культурного руху. Це є підтвердженням того, що українська культура другої половини XVI – XVII ст. зростала в контексті європейського розвитку. Характер діяльності в інтелектуальному середовищі, міжособистісні контакти та інтенсивні комунікативні зв'язки з європейською науковою та освітньою спільнотою слугували формуванню інтелектуалів, орієнтованих на спілкування з однодумцями в загальноєвропейському масштабі і загалом на діалог європейської та української культурних традицій. Саме живий діалог із Заходом в царині науки, філософії, літератури став способом залучення української людини до надбань європейської культури і виразом інтегрованості української духовної культури в європейський процес.

Українською інтелігенцією та духовною елітою ідеали та цінності європейської культури були не просто сприйняті, але й переосмислені відповідно до умов, що диктувалися особливостями національного життя та історичною ситуацією. Надзвичайно актуальними для України XVI – XVII ст. та історично перспективними загалом виявилися поширені в культурному середовищі цінності співжиття, діалогу та порозуміння.

Зберігаючи засади української духовності, власні національні традиції, українська інтелектуальна та духовна еліта робила велику справу для України, адже вона не тільки захищала власну

ідентичність, але й проклала шляхи духовної та інтелектуальної співпраці з Європою, а її діяльність була своєрідною протидією культурному ізоляціонізму та самообмеженню. Визнання належності до української спільноти, збереження традиційних основ українського життя доповнювалися усвідомленням потреби в прискореному інтелектуальному розвитку української нації, прагненні посісти своє місце на карті Європи. Перспективи подальших наукових досліджень визначаються потребою осмислення шляхів формування в Україні автономних структур громадянського суспільства, що є беззаперечним свідченням історичної тягlosti євроінтеграційних прагнень української спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Йосипенко С. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті. Київ : Український центр духовної культури, 2008. 392 с.
2. Кашуба М. Дилема віри й розуму в українській культурі першого національного відродження. *Наукові записки НУ «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2008. № 4. С. 46–54.
3. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму та Відродження в українській філософії XVI – початку XVII ст. Київ : Вид С. Павличко «Основи», 2000. 472 с.
4. Нічик В., Литвинов В., Стратій Я. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні. Київ : Наукова думка, 1991. 382 с.
5. Нічик В. Петро Могила в духовній історії України. Київ : Український центр духовної культури, 1997. 328 с.
6. Попович М. Нарис історії української культури. Київ : АртТек, 2001. 727 с.
7. Стратій Я. Українська філософія на зламі епох. *Sententiae*. 2018. № 1. С. 183–218.

REFERENCES

1. Yosypenco, S. (2008). Do vytokiv ukrainiskoi modernosti: ukrainska ranniomoderna duchovna cultura v yevropeiskomu konteksti [To the origins of Ukrainian modernity: Ukrainian early modern academic culture in the European context]. Kyiv: Ukr. tsentr dukhovn. Kultury [in Ukrainian].
2. Kashuba, M. (2008). Dylema viry i rozumu v ukrainiskii kulturi pershogo nazionalnoho vidrozhennia [The dilemma of faith and reason in the Ukrainian culture of the first national revival]. *Naukovi zapysky NU "Ostrozka academia"*. *Seria "Filosofia"*. 2008, 4, 46–54 [in Ukrainian].

3. Lytvynov, V. (2000) *Renesansnyi humanizm v Ukraini. Idei humanizmu ta Vidrozhennia v ukrainskii filosofii XVI – pochatku XVII st.* [Renaissance humanism in Ukraine. Ideas of humanism and the Renaissance in the Ukrainian philosophy of the XVI – the beginning of the XVII century.]. Kyiv: Vyd. S. Pavlychko “Osnovy” [in Ukrainian].

4. Nychyk, V., Lytvynov, V., Stratii, Y. (1991). *Humanistychni i reformaziini idei na Ukraini* [Humanistic and reform ideas in Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

5. Nychyk, V. (1997). *Petro Mohyla v duchovnij istorii Ukrainy* [Petro Mohyla in the intellectual history of Ukraine]. Kyiv: Ukr. tsentr dukhovn. kultury [in Ukrainian].

6. Popovych, M. (2001). *Narys istorii ukrainskoi kultury* [Essay on the history of Ukrainian culture]. Kyiv: ArTek. [in Ukrainian].

7. Stratii, J. (2018). *Ukrainska filosofia na zlami epoch* [Ukrainian philosophy at the turn of the era]. *Sententiae*. 1. 183–218. [in Ukrainian].